

ПЕРО МОРАЧА

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПОЛИТИКЕ И СТРАТЕГИЈЕ У НАШЕМ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ

Народноослободилачки рат — његов почетак, развој и побје-
доносни завршетак — од покретања партизанске борбе и развијања
устанка до стварања и изградње ослободилачке и револуционарне ар-
мије, од безбројних акција многобројних партизанских одреда до ве-
ликих, рјешавајућих битака у периоду од 1943 до 1945 године, које
одражавају бурну еволуцију наше ратне вјештине — претставља
оживотворење политике Комунистичке партије Југославије. Студија
тога рата не показује само изванредну складност односа политике и
стратегије у домену рјешавања основних проблема ратоводства већ
и потврђује да је цјелокупна еволуција стратегиске доктрине кроз
читав рат била непосредно усмјеравана кључним задацима које је по-
литика постављала на путу реализације далекосежних ослободилач-
ких и револуционарних циљева у свакој појединој етапи његовог
развитка. Због тога искуства нашег рата могу веома много доприни-
јети правилном схватањау оног комплекса проблема који чини однос
политике и стратегије, а који, поред теоретског, има и крупан прак-
тични значај. Ово тим прије што су многи војни теоретичари у по-
кушајима да објасне несклад политике и стратегије на примјерима
разних освајачких ратова, приступајући често проблему и са идеали-
стичких позиција, унијели у тај однос много нејасноћа, замагљујући
његову стварну садржину.

У разматрању односа политике и стратегије на примјеру одре-
ђеног рата свакако треба поћи од истраживања извора дате страте-
гиске концепције. У случају НОР-а те изворе треба тражити у фор-
мирању политичке линије Комунистичке партије Југославије у
оквирима Другог свјетског рата. Чињеница да се под руководством
КПЈ разгорио у Југославији свенародни рат за ослобођење и револу-
ционарни преображај земље не претставља никако само плод објек-
тивних закономјерности већ, неоспорно, и ствар свјесне акције одре-
ђених субјективних снага. Такву истину, која је уткана у абечеду
материјалистичке дијалектике, не би имало смисла ни помињати да
нисмо свједоци разноврсних, само не објективних и научних тумачења
поријекла и карактера нашег НОР-а и посебно улоге коју је у
њему одиграла КПЈ, која су се јављала и још увијек се јављају у
разним облицима не само на Западу већ и у „теоретским“ радовима
разних „научника“ у земљама социјалистичког лагера.

Већ је политика КПЈ, формулисана у захтјевима за демократизацију земље и одбрану њене националне независности уочи априлског рата, непосредно водила револуционарној акцији. У то вријеме постало је већ сасвим очигледно да у крилу југословенске буржоазије нема ниједне озбиљније групације — било у општејугословенским било у оквирима појединих националних покрајина — која би своју политику градила на захтјевима за рјешавањем оних основних и изванредно сложених друштвених проблема који су били закочили кроз дуги низ година свако прогресивно кретање југословенског друштва напријед и, непосредно уочи Другог свјетског рата, довели у питање његов национални опстанак. Постало је очигледно да те проблеме није било могућно ријешити на основама капиталистичког система. Тај систем дошао је био у хорсокак. Материјали Пете земаљске конференције КПЈ, а, затим, сама пракса друштвено-политичког развитака и посебно мартовски догађаји 1941 године недвосмислено потврђују да је КПЈ своју политичку платформу у то вријеме изграђивала управо на таквим оцјенама улоге владајуће буржоаске класе и капиталистичког система. Био је то период у коме је развитак све више истицао да је радничка класа постајала једина друштвено-политичка снага способна да стане на чело југословенских народа у интересу њиховог даљег напретка.

Пуч прозападно оријентисане буржоазије од 27 марта 1941 године није дошао као посљедица националне свијести и осјећања одговорности према питању националног опстанка наших народа, већ је, како је то и сам генерал Симовић истакао у својој првој изјави послје преузимања владе, био посљедица незадовољства народа према приступању владе Цветковић-Мачек Тројном пакту, које је избило „са толиком силином да је претило јавном поретку“. Био је то почетак револуционарног процеса, који је, услијед скорог напада на Југославију и њеног разбијања, примио нове форме и развијао се у току Ослободилачког рата новим путевима.

Због тога је политика КПЈ послје априлског рата била само логичан наставак њене политике из ранијег периода. Отуд још 15 априла, док су агресори разбијали остатке југословенске војске, ЦК КПЈ, позивајући у свом прогласу на продужење отпора агресору, истиче да ће радничка класа наставити борбу против фашистичких поробљивача, да ће се у тој борби „рађати нови свијет“ и „слободна братска заједница“ југословенских народа. Земља је била раскомадана али је Комунистичка партија, свјесна своје улоге управо због јасне политичке концепције, остала јединствена и једина општејугословенска партија. На савјетовању КПЈ које је одржано већ почетком маја 1941 године била је разрађена поменута концепција — КПЈ је у основу свога програма унијела организовање борбе против окупатора и домаће издајничке буржоазије за национално и социјално ослобођење југословенских народа.

Такве далекосежне циљеве у датим условима могућно је било остварити једино кроз организацију и вођење до коначне побједе осло-

бодилачког и револуционарног рата. А могућности за организацију и вођење таквог рата КПЈ је открила у постојећим објективним унутрашњим и међународним условима, који су се, прије свега, огледали у спремности народа Југославије да прихвати такву политику Партије и у јачању антифашистичких снага у свијету, што ће послије уласка Совјетског Савеза у рат и стварања антихитлеровске коалиције отворити перспективу побједи над силама Тројног пакта. Што се тиче могућности које је за организовање борбе против окупатора пружао тај општи међународни фактор изражен у стварању антифашистичког свјетског фронта, оне су за све поробљене земље биле углавном подједнаке. Па ипак се борба против окупатора развијала и развила у тим земљама до веома различитих размјера — од пасивне резистенције и оружаног отпора до масовног устанка који је прерастао у свенародни рат за ослобођење. Узроке томе треба тражити у унутрашњим објективним и субјективним факторима. Али је један од основних свакако лежао у утицају који је Коминтерна вршила на компартије поробљених европских земаља својом политиком. Познато је да Коминтерна у одређивању задатака појединим компартијама није полазила од стварних друштвено-политичких услова у њиховим земљама, већ је за њу било основно да радне масе поробљених земаља покрене у борбу којом би се олакшали ратни напори Совјетског Савеза. Због тога је Коминтерна правила сметње и оним радничким покретима који су, градећи своју политику на стварним унутрашњим условима, организовали борбу против окупатора са таквим друштвено-политичким циљевима који су прелазили оквири подршке борбе СССР-а. Тако, на примјер, на дан напада на СССР, 22 јуна 1941 године, Коминтерна је упутила депешу ЦК КПЈ у којој, поред позива на борбу у циљу подршке СССР-у, изричито истиче да ту борбу треба водити на бази општег националног јединства и да се не ради о социјалистичкој револуцији. Све до краја рата Коминтерна, односно Стаљин, као што је познато, нијесу отступили од тога става. Ни онда када је, крајем 1943 године, револуција у Југославији однијела кључне побједи и када су те побједи биле озакоњене одлукама Другог засједања АВНОЈ-а.

У Коминтерни, а преко ње и у многим компартијама, нису схватили да је Други свјетски рат донио неке битно нове услове који су одређивали и нову улогу и задатке појединим радничким покретима. Било је то вријеме када се у ужим или ширим размјерама, брже или спорије, радничка класа, услед националне издаје владајуће буржоазије и низа нерјешених основних друштвених проблема у многим земљама, објективно истицала као руководећа снага даљег националног прогреса, као предводник нације. То је нарочито дошло до изражаја баш у Југославији. Социјалистичка револуција у нашим условима морала је да ријешити не само проблеме који су проистицали из заопштавања оних, да тако кажемо, класичних друштвених супротности, већ и питање националног опстанка, питање националног ослобођења и очувања јединства југословенских нација, као битног фактора њиховог друштвеног процеса уопште, а, затим, питања опште привредне, културне, просвјетне итд. заосталости и пресијецања стагнације која

је владала на свим тим и другим секторима друштвеног живота југословенских нација у посљедњим деценијама и, нарочито, између два рата. И управо због рјешавања тих питања од животног интереса за све народе Југославије Социјалистичка револуција могла је постати покретачка снага за развитак свенародног ослободилачког и револуционарног рата. Отуд је рушење органа старе власти и изградња нове, по форми народне и по суштини социјалистичке власти, постепено рјешавање националног питања (стварањем главних националних штабова, поштовањем националних особености, борбом за остварење пароле братства народа итд.) и уопште револуционарно-демократска пракса НОП-а која се развијала саобразно развтку оружане борбе и објективно од самог почетка претстављала процес развијања социјалистичке револуције у нашим условима био пресудан фактор у развијању свијести маса и њиховом покретању у ослободилачку борбу. Утолико је онако постављена руководећа улога Коминтерне, односно Совјетског Савеза, била историски сасвим превазиђена, а упорно инсистирање на њој донијело је, као што је то опште познато, многе тешкоће и проблеме већ у току Другог свјетског рата и, поготово, у послеријатном периоду, који су се нарочито манифестовали у Резолуцији Информбироа и у разним другим видовима.

Таква улога радничке класе и ширина друштвено-политичких проблема које је, у интересу најширих слојева народа, имала рјешавати социјалистичка револуција, претстављале су основу и за квалитативно нова стратeгиска рјешења у рату за ослобођење и револуционарни преображај. Кратко речено — у таквим условима било је могућно кроз партизанску борбу почев од њених најнижих форми развити масовни устанак и осигурати да се тај устанак развије у трајан рат за коначно рјешење у оквиру свјетског рата у коме ће у перспективи побједа припасти снагама прогреса. Познато је да за таква рјешења у доимперијалистичкој епохи нису постојали ни унутрашњи ни спољни фактори. Нити је, наиме, политика руководећих снага била таква да би радикално изражавала интересе основних снага народа, што једино може претстављати фактор непрекидног нарастања и јачања покрета и фактор савлађивања повремених криза и пораза, нити су били зрели општи, међународни оквири који би отварали перспективу побједе. Наполеон није могао својим армијама угушити шпанску герилу и она је побјеђивала све док су се поклапали интереси тада водеће шпанске владајуће класе са интересима широких народних слојева. У оном степену у коме су преовлађивали њени класни интереси над општим хладило се и расположење маса за борбу. Многобројне примјере у том погледу пружају устанци и буне наших народа у новијој историји. Половични захтјеви водеће либералне буржоазије и њена недосљедност у рјешавањима кључних проблема као што су национално, сељачко итд. Увијек су одлучујуће утицали на исход тих устанака и буна.

Зар се, напримјер, једном догодило да је у нашем рату на појединим устаничким жариштима у првом периоду борбе долазило до губитка и слободне територије и оружаних снага на њима створеним?

Али то није био и коначан пораз устанка, као што се то често догађало у ранијим устанцима (Босанско-херцеговачки устанак 1875—1878 године, Топлички устанак 1917 и многи други). Што је сазнање широких народних слојева о циљевима борбе расло, што су оне више разумјевале и свјесније прихватале политику КПЈ, то је код њих расла и спремност да у борби издрже до краја, без обзира на све жртве и тешкоће. Изворе наших привремених неуспјеха у првом периоду борбе — у току 1941 и 1942 године — треба, прије свега, тражити у томе што политика КПЈ још није била овладавала масама, што оне у тим условима још нису биле до краја постале свјестан фактор рата, а са њим и свих оних друштвених процеса које је собом носио. У јулским устанцима до којих је дошло у више наших покрајина и области и у којима је народ масовно приступио партизанским одредима када су они, после одлуке ЦК КПЈ од 4 јула, прешли у акције, дјеловао је и низ других фактора који нису могли утицати на подизање спремности маса да у борби иду до краја. Такви фактори су, на примјер, моментат уласка у рат СССР-а и веома снажно увјерење код народних маса у брз слом фашизма и побједу Совјетског Савеза, страховит терор окупатора и квислинга над народом у неким крајевима, први крупни успјеси постигнути изненадним масовним нападима на непријатељске гарнизоне и стварањем пространих слободних територија, тежња да се територије сачувају да би се спријечио терор над породицама и сачувала имовина итд. Отуд, чим је дошло до првих великих успјеха Њемаца на Источном фронту и упоредо с тим до првих непријатељских офанзива и губитка ослобођене територије дошло је у ширим или ужим размјерама и до сплашњавања устаничког полета, до појаве деморализације и осипања. У таквим условима је за дио заосталих маса политика избјегличке владе и њених снага у земљи изражена у ставу о одлагању борбе против окупатора за вријеме када фашистичке силе буду пред сломом и када за борбу буде дат знак постала прихватљива и на њој у условима великих окупаторских офанзива долази до мјестимичног разбијања устанка, односно, до формирања четничког покрета. Радило се, дакле, прије свега о политичким, а не о војним факторима, тј. не о томе да ли има или не услова за оружану борбу, јер је искуство потврдило да су такви услови постојали, већ о томе да се политичке снаге нису биле издиференцирале, да борба за политички утицај на масе није била окончана. Касније је искуство показало да губитак слободне територије није носио ни пораз устанка ни појаве деморализације његових снага.

Када је политика одлагања борбе за „повољније услове“ и мирног коегзистирања са окупатором самом логиком развитка којим је доминирала оружана борба одвела снаге југословенске водеће буржоазије на позиције отворене сарадње са окупатором против устанка, били су сазрели и услови за даљу разраду револуционарне политике КПЈ, за још снажнију афирмацију те политике, а тиме и за окупљање најширих народних маса, што је отварало нове могућности за вођење рата и за даљи развитак његове стратешке концепције. Тај прелом учињен је крајем 1941 и почетком 1942 године. Тада је ЦК КПЈ стао

на становиште да би свако даље преговарање са разним фракцијама југословенске буржоазије (које су на ријечима биле против окупатора, а на дјелу саботирале оружану борбу, све до отворене сарадње са окупатором), око тога треба ли и да ли је могућно или није водити борбу против окупатора, ишло само на штету развитка борбе која се већ води и замагљивало друштвено-политичку оријентацију те борбе. Све те снаге на челу са избјегличком владом и краљем постале су непријатељи народа и слуге окупатора и зато их је требало уништавати. А то значи да се борба за национално и социјално ослобођење у коју је Партија позвала народе Југославије још у јулу 1941 године баш у таквим условима нужно морала јасно манифестовати и по формама организације маса и у погледу своје друштвено-политичке садржине. Отуд разрада прописа о стварању система нове народне власти (Фочански прописи), о стварању система војне власти, о постепеном стварању из устаничких партизанских одреда револуционарне армије, о изградњи масовних антифашистичких организација са искључивом руководећом улогом Партије, као политичке основе тог револуционарног механизма власти у условима ослободилачког и револуционарног рата.

Реализација тих поставки политичке платформе КПЈ крајем 1942 године, која се манифестовала у стварању Народноослободилачке војске и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије, још је снажније утицала на подизање спремности широких народних слојева да прихвате политику КПЈ, још је више проширила и учврстила јединство народа Југославије у ослободилачкој и револуционарној борби. На тај начин у условима који се у погледу односа снага нису још увијек могли сматрати ни изблиза повољним, док је окупатор још увијек располагао неупоредивом бројном и техничком надмоћношћу и док су квислинзи и посаек четници сматрали да је коначно у знатном дијелу земље устанак разбијен (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, изузев Босанске Крајине, Словенија, последије талијанске офанзиве у 1942 години) или да је спријечено његово масовније покретање (нарочито у сјеверној Хрватској и Македонији), крајем 1942 и у току 1943 године настаје изванредан полет борбеног расположења и такав развој борбе да је Народноослободилачки покрет крајем 1943 године израстао у рјешавајућу војну и политичку снагу у земљи. Основицу таквог развитка чинио је револуционарни процес до кога је дошло у току борбе против окупатора. Тај процес је крајем 1943 године завршетком прегрупације основних политичких снага у корист политике КПЈ осигурао основне побједи револуције у Југославији. Одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а, као резултат тих побједи, извршиле су нов снажан утицај на подизање револуционарне свијести народних маса, на јачање и даље проширивање јединства широких народних слојева око КПЈ, на подизање њихове спремности да иду до краја — до остварења коначне побједи.

Према томе, степен реализације политичких циљева Народноослободилачког покрета одражавао је истовремено степен нарастања свијести широких народних слојева и подизања њихове спремности

да се активно, у све ширим размјерама и све досљедније, ангажују у оружаном борби. И управо у томе леже извори побједоносног развоја НОР-а, на тим факторима изграђивана је његова стратегија и осигурано позитивно рјешење најсложенијег војног проблема — подизања партизанске, устаничке борбе на ниво трајног рата за коначно ослобођење у условима изванредно неповољног односа војних снага.

Утолико су и форме организације у цјелини и, посебно, форме војне организације морале бити саобразне степену нарастања револуционарне свијести маса, степену овлађивања политике Партије масама.

*
* * *

Послије одлуке ЦК КПЈ од 4 јула 1941 године главно средство за окупљање широких народних слојева око политике Партије била је партизанска акција. То је био пут којим је било могуће остварити битне предуслове за изградњу такве војне и политичке организације која би у датим условима осигурала постепено реализацију далеких сежних ослободилачких и револуционарних циљева или, посматрано с војне тачке гледишта, извојевање коначне побједе у рату против окупатора и унутрашњих непријатеља.

Такав смисао партизанске акције, јасно је од самог почетка, док је она још у пракси носила углавном сва позната обиљежја партизанске тактике и организације, издвајао ту акцију од покрета отпора и његових метода тзв. малог рата. То недвосмислено потврђује садржина основне директиве Главног штаба НОПОЈ која је објављена у првом броју његовог Билтена од 10 августа 1941 године под насловом „Задатак народноослободилачких партизанских одреда“. Пошто је истакнуто да је главни циљ партизанских одреда „ослобођење народа Југославије“, каже се да су партизански одреди „борбени одреди народа Југославије, у којима треба да се боре сви родољуби“ и да они „морају неуморно развијати отпор народа, дижући народне устанке и стављајући се на чело тих устанака као борбено језгро“. На крају директиве истакнуто је да ће се „у случају повољних стратемских и других околности, ради извођења крупних операција“ стварати „крупне војне јединице“.

У почетном периоду развоја задатак успјешног окупљања широких народних слојева око платформе Партије и њихове мобилизације и покретања у борбу претпостављао је у војном погледу два битна услова:

први, успјешне оружане акције и њихов сталан успон;

и други, стварање слободних територија, као база рата и револуције, тј. као неопходних фактора за испољавање револуционарно-демократске оријентације оружане борбе и изградње војне и политичке организације устанка који се развија.

Према томе, за разлику од покрета отпора, чији је крајњи циљ био да се помогну ратни напори сила антихитлеровске коалиције од којих се очекивало ослобођење, партизанска акција у Југославији

имала је од самог почетка квалитативно друкчију садржину. Она је претстављала интегрални дио свјетског антифашистичког фронта, али такав дио тога фронта који се, захваљујући својим политичким и стратешким концепцијама, развијао и развио као равноправан партнер силама антихитлеровске коалиције. Другим ријечима, такав карактер и циљеви партизанске акције пресудно су утицали на подизање оружане борбе у Југославији на степен перманентног рата, који ће се у оквирима Другог свјетског рата развијати по неким својим иманентним законима.

И наше властито искуство показује да је неправилно схваћена улога и смисао партизанске акције неминовно водила неуспјеху. То се испољавало у двије крајности. Прва крајност је последица схватања партизанске акције као покрета отпора. Најизразитији примјер пружа развој у Македонији, гдје је упочетку преовладала линија ЦК Бугарске радничке партије (комуниста). Његова оцјена да у Македонији, као и у Бугарској, нема услова за оружани устанак и свенародни рат против окупатора и домаће реакције за ослобођење и друштвено-политички преображај, последица је схватања да је, с једне стране, Македонија априла 1941 године, дошла у састав своје „матиче земље“ и да у њој нема окупатора и, са друге, да ће услови за револуцију сазрети тек када силе Осовине буду поражене и када армија Совјетског Савеза буде у могућности да пружи потстрек за револуционарну акцију. Отуд и „војна линија“ изражена дјелимично (јер је основна садржина војне линије била освајање изнутра бугарске фашистичке армије и њено претварање у датом моменту у револуционарну армију), у тактици „комитских дружина“ — малих група бораца које се у својим ситним акцијама саботажа и диверзија не би ослањале на народ и у њему подизале расположење за масовну борбу, већ на добро организовану мрежу јатака. Руководство бугарске партије је помоћу својих људи у Македонији као што је био Шаторов и њему слични, борећи се за таква схватања, унијело пометњу у партиску организацију Македоније, што је било узрок да иницијатива македонских комуниста у покретању партизанске акције онако како је ту акцију схватао ЦК КПЈ, није у току 1941 и 1942 године донијела одлучујуће резултате. Због тога случај Македоније у првом периоду борбе пружа поучан примјер у негативном смислу утицаја политике на размјере и карактер партизанске акције, па према томе и на формирање одређене стратешке концепције. Појава занемаривања основног циља партизанских акција било је у мањим размјерама и у неким другим нашим крајевима. Због тога већ у цитираној директиви Главног штаба истиче се „да се занемаривало питање општег народног устанка“ и да је потребно „хитно ликвидирати тај недостатак, јер у противном могу бити партизани изоловани од маса . . .“ Обрнут случај, који је водио у другу крајност, имали смо тамо гдје се, услјед дјеловања неких фактора — и, прије свега, увјерења да је уласком у рат СССР-а победа на домаку, а, затим, масовног устанка који је услједио одмах са првим акцијама партизанских одреда — формирало схватање о томе да је дошао моменат у коме је преузимање власти и осигурање револуцио-

нарних тековина основни и непосредни политички задатак. На таквим основама развила су се и друкчија гледања на стратегиске проблеме — на начин организације оружаних снага и метод њиховог ратовања. Крупни успјеси, који су се огледали у стварању простране територије и бројних оружаних снага у краткотрајном устаничком налету на окупаторске и квислиншке гарнизоне, схваћени су као рјешавајући и које је требало осигурати. Отуд појаве фронталне тактике и везивања судбине устанка за судбину ослобођене територије, што се убрзо показало погрешним и било извор крупних неуспјеха и тешкоћа у даљем развоју борбе. Ова друга крајност била је карактеристична за устаничке крајеве у почетку борбе — за Херцеговину, Босанску Крајину, источну Босну, а нарочито је дошла до изражаја у јулском устанку у Црној Гори. О односу партизанског рата и масовног устанка и улози партизанске акције у нашим условима, ЦК КПЈ је у својој директиви ПК КПЈ за Црну Гору од 10 новембра 1941 године, критикујући нека погрешна схватања која су имала негативан утицај на развој борбе у Црној Гори, писао следеће:

„Ви не видите да између партизанског рата и народног устанка нема никакве супротности, него насупрот, да је партизански рат у нашим приликама само форма народног устанка“ и даље: „... јасно је да је погрешно и ваше супротстављање крупних акција, народног устанка, ситним акцијама, за које ви кажете да распарчавају снаге. Мале акције у партизанском рату воде крупним, јер оне постепено мобилизирају све веће масе. Мале акције уче људе ратовању, и то знање најбоља је гаранција да се партизански одреди неће распасти у случају ако „крупна акција“ не успе. Ви сте ту запали у некакво уротничко схватање народног устанка — опет на репу стихијског расположења народа. Ми то не можемо разумети, када је потпуно јасно да наш народно-ослободилачки устанак неће моћи да иде само по узлазној линији, него да ће ту бити и победа и привремених пораза, колебања итд. *Правилно је, дакле, само схваћање народног устанка као једног трајног партизанског рата, који ће да захваћа све веће и веће масе, који ће да задаје непријатељу све теже и теже ударце, који ће да учврсти савез радника и основних народних радних маса и који ће коначно довести до потпуног уништења непријатеља* — паралелно са акцијом Црвене армије и ослободилачких покрета у Европи и читавом свету. Ако гледате кроз такву перспективу, онда мора бити јасно да ће ту бити и малих и крупних акција“¹⁾ — (подвукао П. М.).

Циљ окупљања широких народних слојева и њиховог постепеног покретања у борбу — који је могао бити постигнут само упоредо са прихватањем политике КПЈ од стране народа — налагао је уствари примјену метода ратовања чија је основна карактеристика одлагање рјешавајућих битака све док властите снаге не буду израсле у рјешавајућу силу и док се у оквиру свјетског рата не измијени однос снага у корист антихитлеровске коалиције. За читаво то вријеме политика

¹⁾ Зборник докумената и података о НОР-у.

је у разним етапама развјетљавала пут формирања и еволуције стратемиске концепције. Она је била основа на којој је било могућно наћи одговарајуће стратемиско рјешење и онда када је пракса указивала да су првобитна рјешења превазиђена и када су првобитне форме организације и методи борбених дејстава постајали кочница даљег јачања и побјеђивања и били извор стагнације па и повремених пораза. Тако је у једној фази развјетка реализација познате одлуке Савјетовања у Столицама (26 септембра 1941 године) „да главни штабови покрајина морају стварати слободне територије, као базе за брже и јаче ширење оружане борбе и стварање народне власти“²⁾ довела у знатан несклад организацију оружаних снага и метод њиховог ратовања са стварним односима снага и осталим факторима постојеће ситуације. Практика из првих великих непријатељских офанзива на ослобођене територије (у Црној Гори, Србији, у низу области Босне и Херцеговине и Хрватске, а затим и у неким другим крајевима) показала је да су првобитна рјешења у условима када се као посљедица израстања гериле у масовни устанак и ангажовања оружаних снага сила Осовине на нашем тлу формирало специфично ратиште била превазиђена. Она је показала неодрживост једном створене слободне територије и за територију везаних оружаних снага. Тиме је, уствари, било потврђено једно овештало правило — да је устанак неспојив са одбраном, да ће његове снаге претрпјети пораз ако су се зауставиле на пола пута, ако нису извојевале рјешавајуће побједе, које се огледају у наношењу пораза непријатељу на одлучујућим тачкама и у стварању револуционарне владе и револуционарне војске. А за те услови 1941 године нису били ни приближно зрели. Прикупљене оружане снаге непријатеља прелазиле су у офанзиве и доводиле у питање управо најкрупније успјехе које је устанак био извојевао — створене слободне територије и устаничке оружане снаге.

У таквим условима је јасна политичка линија КПЈ била основа за изналагање одговарајућих рјешења. Непосредни циљ партизанске акције у условима 1941 године, па макар се радило и о њеном израстању у масовну устаничку борбу, није могао бити јуриш на основне позиције непријатеља, већ како је раније истакнуто, партизанска борба у тим условима била је најподеснија форма окупљања народних маса око политичке линије КПЈ и њихова мобилизација у оружану борбу у процесу које ће постепено израстати одговарајућа и политичка и војна организација за вођење дугог исцрпљујућег рата. Ако су биле превазиђене првобитне форме, тај циљ је остао и даље. Масовни устанички полет и непријатељске офанзиве су показале да се политичке снаге ни у оквиру устанка нису биле издиференцирале, да су мјестимични крупни успјеси били резултат извјесних повољних околности чије дјеловање није имало трајан карактер. Образовање контрареволуције у оквиру напора окупатора да сломи устанак показало је да битка за утицај на народне масе тек претстоји, да се тек треба одлучно

²⁾ Јосип Броз-Тито: „Десетогодишњица наше народне армије“, „Војно-политички гласник“ бр. 9/1951, стр. 9.

борити да политика КПЈ овлада тим масама и да тамо гдје је та борба ушла у рјешавајућу фазу нису довољни првобитни оквири и форме. Партизански одреди су на најјачим устаничким жариштима у току првих великих непријатељских офанзива у јесен 1941 године и касније изгубили иницијативу. Због своје организационе раздробљености и територијалне ограничености они нису могли крупним окупационим снагама које су изводиле широке маневарске операције на појединим жариштима супротставити такав метод дејстава којим би избјегли примање наметнуте борбе под неповољним околностима и сачували иницијативу као предуслов за нове побједе у властитим офанзивним дејствима. „Као најјасније и најбитније“, рекао је друг Тито, анализирајући искуства Прве непријатељске офанзиве у Србији, „показало се да ми не можемо вршити успјешно операције већих размјера са здруженим партизанским одредима и батаљонима“.³⁾ Та је офанзива показала да је, и поред упорне и дуготрајне одбране којом су се партизански одреди супротстављали њемачким дивизијама, дошло до губитка слободне територије, а тиме и највећег дијела устаничких снага везаних за ту територију, што је био битан фактор у деморализацији знатног дијела народа, па и у његовој дјелимичној оријентацији ка четничком покрету. Раскорак између захтјева политике и могућности оружаних снага избио је свом оштрином у самој пракси. У таквим условима излаз никако није било могућно тражити у враћању на првобитне партизанске форме, тј. у ситњењу крупних устаничких формација по цијену отпуштања дијела устаника кућама, да би ситни одреди, примјеном принципа „ишчезавања“, избјегли наметнуту борбу и спасли се од уништења. За покрет отпора или за партизанске акције у непријатељској позадини дијелова армије чија главнина дејствује на фронту и који у повољним условима могу постићи и крупне резултате (ослабањем пространије територије гдје су у једном моменту биле слабије непријатељске снаге, стварањем крупнијих оружаних формација) то је нормалан излаз у тешким условима. У нашем случају, међутим, то би значило деградирање устанка на герилу, односно признање у пракси нереалности концепције о израстању првобитне партизанске акције преко масовног устанка у трајан рат за далекосежне циљеве.

Поменути раскорак отклоњен је стварањем ударних покретних јединица, које је отпочело формирањем Прве пролетерске бригаде. Комбинацијом дејстава партизанских одреда и тих нових покретних снага чији је број непрекидно и све брже растао, пронађено је било одговарајуће стратегиско рјешење које је у условима још веома неповољног односа снага осигурало јачање и проширивање устанка и његово прерастање у трајан ослободилачки и револуционарни рат. У Статуу бригаа поново је јасно истакнут основни политички смисао њихових дејстава: „Указујући на правилан пут борбе и својим сопственим пожртвовањем, пролетерске бригаде окупљају око себе све

³⁾ Јосип Броз-Тито: „Десетогодишњица наше народне армије“, „Војно-политички гласник“ бр. 9/1951, стр. 11.

слободољубиве и напредне слојеве народа и на тај начин чине језгро будуће народне армије“. Али је та нова форма организације оружаних снага, чија је сврха и даље била у основи иста као и у ранијем периоду партизанских одреда, условила нов квалитет у методу ратних и борбених дејстава и битно утицала на формирање физиономије југословенског ратишта. Покретне јединице су те исте захтјеве политике извршавале не прије свега ситним и многобројним, раздробљеним и оперативно неповезаним акцијама широм земље расутих партизанских одреда, већ на првом мјесту офанзивним операцијама, чије ће размјере и оперативно-стратешки значај расти са степеном израстања све већег броја тих јединица. Прва употреба Прве пролетерске бригаде имала је такав смисао. То је њен продор у источну Босну у који је кренула непосредно послије формирања. А затим (ако се задржимо само на примјерима главнине која је била непосредно под командом Врховног штаба) ређају се многе офанзивне операције: продор Ударне пролетерске групе у источну Босну у марту 1942 године, поход пролетерских бригада у западну Босну у јуну исте године, продор Прве пролетерске и Треће ударне дивизије у средњу Босну крајем 1942 и почетком 1943 године, продор Главне оперативне групе у Херцеговину, Црну Гору и Санџак у периоду март-мај 1943 године и средином исте године у источну Босну итд. Непосредан циљ свих тих потеза стратегије био је стварање упоришта у појединим областима, рјешавање политичке ситуације у њима у корист Народноослободилачког покрета. Стратегија је тај задатак рјешавала операцијама које су имале у многочему специфичан карактер условљен, прије свега, неповољним општим односом снага по НОВ и ПОЈ и захтјевом који је отуд произилазио да се у дејствима примјењују методи исцрпљујућег рата путем наметања борби непријатељу, ударима по његовим слабијим мјестима и избјегавања борби које је он желио да наметне. Био је то уствари метод ратовања који се развио на основним принципима партизанске тактике: избјегавање фронталног контакта са циљем да се сачува оперативна слобода, а са њом и слобода у избору објекта дејства и могућност концентрације снага у циљу постизања надмоћности, оперативног и тактичког изненађења и по потреби извлачење снага у неповољном моменту. Тиме је стратегија осигуравала, с једне стране, непосредно дробљење и развлачење у цјелини јачих непријатељских снага и, с друге, стварање нових упоришта и ширих могућности за испољавање револуционарно-демократске садржине борбе, а тиме и услова за привођење крају револуционарног обрачуна који се развијао у оквиру борбе против окупатора. Операцијама које су извођене на таквим принципима било је могућно у условима још изванредно неповољног општег односа снага постићи, на примјер, онакве побједи у другој половини 1942 године у знатном дијелу Босне и Хрватске, које су омогућиле ударање првих солидних темеља наше нове државне организације; таквим операцијама било је могућно ријешити ситуацију у Црној Гори, Херцеговини, источној Босни и Санџаку у корист Народноослободилачког покрета у 1943 години, послије осујећивања окупаторских намјера у Четвртој и Петој офанзиви и, посебно, послије поражавајућих уда-

раца који су нанесени оружаним снагама четника у поменутиим покрајинама. Изненадни продори појединих групација НОВ у крајеве гдје је, прије свега, требало рјешавати политичку ситуацију у корист НОП-а, наношењем пораза окупатору и, посебно, раздијањем војних упоришта контрареволуције, осигуравали су константно нарастање снага револуције и њене побједи. Таквим односом политике и стратегије у пракси било је могућно постићи оно што је било одлучујуће за побједу — извојевати основне тековине револуције још у оном периоду када је општи однос снага на нашем ратишту ишао знатно у корист окупатора, док је он још увијек држао неке основне позиције у Југославији. У другој половини 1943 године политичка ситуација у Југославији била је у основи рашишћена, јер је револуционарни обрачун са снагама старог поретка био приведен крају. Послије тога нова држава, чије је стварање озакоњено одлукама Другог засиједања АВНОЈ-а у Јајцу 29 новембра 1943 године, имала је да, у оквиру општих напора антихитлеровске коалиције, оконча рат за истјеривање окупатора из земље, за своје коначно ослобођење.

Тиме је била у основи завршена она етапа нашег рата у којој су сви напори били усмјерени једном циљу — да се изгради политичка и војна организација која ће осигурати коначну побједу. Народноослободилачка војска је, извршујући своје задатке као и свака друга армија примјеном одговарајућих стратемских, оперативних и тактичких поступака, рјешавала захтјеве политике у правцу распламсавања оружаног устанка и мобилизације народних маса око револуционарне платформе КПЈ. Тим истим захтјевима руковођени су у својој борбеној активности и партизански одреди, који су своје задатке извршавали примјеном партизанске тактике. Због тога су се за читаво то вријеме на југословенском ратишту смјењивале офанзиве са противофанзивама, али се упоредо с тим развијала и плица Народноослободилачког покрета кроз устанке и константно нарастало устаничко расположење све ширих народних слојева у појединим покрајинама и областима. Елементи устанка задржали су се и у завршној етапи рата (Србија, Македонија). Стратегија је била усмјерена тако да је НОВ у току 1942 и 1943 године израсла у основно средство за развијање устанка и у томе оквиру за стварање предуслова побједоносног окончања револуционарног сукоба.

У таквим условима руковођење је било изванредно сложен и тежак посао и захтјевало је много политичке мудрости и војне вјештине. Сам један конкретан примјер то ће веома лијепо илустровати. У својој анализи прилика у Словенији крајем 1942 године коју је изложио у писму другу Титу од 12 јануара 1943 године, друг Кардељ излаже узроке због којих су се морали одупријети тенденцији за концентрацијом оружаних снага у Словенији путем укидања партизанских одреда и њихове реорганизације у групу бригада, која би имала као основни задатак стварање у једном дијелу Словеније слободне територије. Та тенденција претстављала је уствари покушај копирања тадашњег степена развитка и груписања главнине снага НОВ у западној Босни и Хрватској. У вези с тим друг Кардељ је писао:

„... Нас може да спасе и да омогући наше одржање на терену само комбинација бригада и одреда. Бар за садашње време. Држим да у супротном случају дајемо непријатељу могућност да нас уништи или бар потера са нашег територија, што би у политичком погледу било једнако као у Србији и Црној Гори...“ и даље: „... Задаћа наших снага је за сада, по мом мишљењу, та да систематским акцијама уништавају непријатељску снагу и тим својим акцијама врше што већи политички утицај на масе, до таквог степена када ће општи резултати наше војне и политичке акције омогућити стварање ослобођеног терена бар на једном сектору. За сада смо још преслаби да би могли помишљати на то да смо нашом војном снагом можемо да ослободимо и да држимо комад земље. То би било и политички погрешно, јер би онда читаву осталу територију препустили политичком и војном утицају непријатеља. Пример са Босном ту не може да издржи, јер је и наше централно ослобођено подручје у Босни истовремено резултат партизанске акције по осталим земљама Југославије. Без те акције не може се замислити ослобођено подручје у Босни. Другим речима, сувише брзо форсирање прелажења наше војске на нашем терену у регуларну војску, која ће да води фронталну борбу са непријатељем и заштиту својих освојених подручја, било би за нас штетно у сваком погледу. Да смо се ми могли политички да одржимо на читавом терену Словеније, да смо могли и вама, а нарочито Хрватима, понудити стварну војну помоћ, то је — по мом мишљењу — у првом реду резултат чињенице да смо успели и војнички дејствовати свуда. Треба наше снаге посматрати као саставни део опште наше НОВЈ, а не као посебну јединицу, па ће се видети да су задаће наше словеначке војске посебне. Ја сам убеђен да ћемо ми тиме што ћемо се као партизани пошто-пото (наравски, не по цену сувише великих губитака живе снаге) одржати на овдашњем терену и везати за себе окупаторске снаге кудикамо више користити вама него ако би вештачки форсирали прерану концентрацију свију наших снага, чиме би пре или касније били потиснути из Словеније, и дошли би к вама можда са 3.000 чврсто организованих бораца, али — без народа. Једном речју, моје је мишљење да је наша основна задаћа одржати живу снагу и одржати се на терену, а тактику удешавати према тим циљевима...⁴⁾ — (подвукао П. М.).

Мисли друга Кардеља показују на конкретном примјеру однос политике и стратегије у нашем рату и сложеност и разноликост услова у којима се тај однос формирао.

Због тога су се на специфичан начин рјешавали у тој етапи и сви други стратегички проблеми вођења рата од којих на првом мјесту треба истаћи организацију војне позадине. Основу за рјешење тих проблема чинио је принцип добровољности у спровођењу мобилизације и попуне и непосредан наслон на народ у рјешавању свих других проблема позадине, што ће рећи да је метод рјешавања свих тих проблема био саобразан степену спремности народних маса да се ангажују

⁴⁾ Историски архив ЦК СКЈ, рег. бр. 5802.

у борби. Томе су подешаване и форме организације и изградња цјелокупног механизма на који су се ослањале оружане снаге у извршавању својих ратних и борбених задатака. Због тога је за читаво то вријеме мрежа народноослободилачких одбора, војно-територијалних органа и партизанских одреда која се непрекидно изграђивала, извршавала своје задатке у односу на армију првенствено методом убјеђивања и добровољности. На тој основи изграђен је специфичан систем војне позадине, који је у изванредно тешким условима задовољно потребе вођења рата у погледу мобилизације и попуне армије, снабдевања животним намирницама, збрињавања рањеника, организације транспорта итд.

Друго засиједање АВНОЈ-а означило је прелом на путу остварења коначних циљева политике КПЈ. Озакоњењем извојеваних побједа револуције и стварањем нове државе, ово засиједање је отворило нову етапу у вођењу рата. Циљ те етапе био је учвршћење побједа револуције и коначно ослобођење земље. Оно је, према томе, јасно одредило нове задатке који стоје пред стратегијом и одлучујуће утицало на њену даљу еволуцију. Отада стратегију више нису руководили, прије свега, захтјеви за стварањем услова за продубљивање револуционарног процеса и изградњу механизма за вођење ослободилачког рата, већ је она у овој новој етапи морала да непосредно ствара услове за постизање коначне побједе и осигура коначно ослобођење земље. Требало је, дакле, од стратегије исцрпљујућег рата у коме су се иницијатива и офанзивни дух осигуравали избјегавањем фронталног ратовања и изградњом ратне вјештине на основним принципима партизанске тактике, комбиноване фронталним дејствима, осигурати прелаз на стратегију која би ишла за коначним рјешењима, за наметањем рјешавајућих битака на главним, одлучујућим тачкама нашег ратишта. Прелаз на нову етапу извршен је постепено кроз процес који је отпочео са припремама снага за завршне операције.

Са становишта поступака њемачких снага, то је био период у коме се њемачка стратегија помирила са односима на југословенском ратишту и онаквом његовом физиономијом какву су наметнуле снаге НОВ и ПОЈ својим ратним и борбеним дејствима. То је било условљено битним помјерањима у односу снага и у њиховом распореду. Њемачко командовање у својим офанзивним операцијама крајем 1943 године није више могло рачунати са окружењем и наметањем уништавајуће битке главници НОВ. Те операције су биле одраз дефанзивне стратегије, која је ишла за тим да се спасу и одрже извјесне кључне позиције у Југославији, чији би губитак водио слому читавог њемачког положаја на Балкану. Тако су Нијемци посебно тежили да очувају Србију са Београдом и Моравском долином као спону са својим армијама у Грчкој, далматинску обалу и острва, комуникацију Београд — Загреб — Љубљана итд.

Као последица помјерања у односима снага јављају се сталније и све пространије слободне територије, које омогућују све лакши маневар снагама НОВ, што је било од посебног значаја у периоду када је прикупљањем јединица са разних тачака ратишта било потребно

стварати одговарајуће оперативно-стратешке групације за прелазак на завршна дејства. Те територије уједно су пружале и све повољније услове за рјешавање низа проблема вођења рата и посебно оних који се односе на мобилизацију и попуну, на снабдијевање, транспорт, збрињавање рањеника и др.

Груписањем и припремама снага које је отпочело у пролеће 1944 године и њиховим преласком у битку за Србију, а затим и за Далмацију, Македонију и Црну Гору, НОВ је прешла на завршне операције. Те операције неминовно су водиле постепеном преласку главнине НОВ на фронтално ратовање, што је одговарало квалитативно измијењеном односу снага у њену корист. То је природно довело до постепене реорганизације НОВ на принципима изградње армије која води фронталан рат. Код тога треба истаћи да НОВ одлукама Другог засиједања АВНОЈ-а није само добила и у формално-правном погледу статус сружане силе државе која води рат, већ су те одлуке биле основа за рјешавање проблема вођења рата на новим основама. То је имало крупан значај с обзиром да је у етапи припрема и преласка на завршне операције стари систем рјешавања тих проблема и нарочито проблема позадине био постепено превазиђен и није више одговарао квалитативно новим задацима који су стајали пред стратегијом. Одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а биле су основа за спровођење опште војне обавезе и мобилизацију путем законитих рјешења свих извора и могућности земље за вођење рата и њихову организацију на одговарајућој основи.

Овај кратак осврт на нека питања односа политике и стратегије у Народноослободилачком рату показује да је политика Комунистичке партије Југославије била реална основа за формирање и развитака стратегије и да јој је кроз читаво вријеме рата освјетљавала пут, постављајући пред њу оне задатке за чије су извршење постојали реални услови. Јасни политички циљеви у цјелини и непосредни задаци у појединим етапама били су основа и за преодољевање повремених пораза и криза које су биле неминовна појава у онако сложеним и изванредно тешким условима.
